

HOOFSTUK III

(a) Paaië na die Goudvelde:

1. Die Pretoria - Pelgrimsrustpad oor Lydenburg:-

Met die Groot Trek uit die Kaapkolonie was die Trekkers gewoonnd daaraan om paaië self te maak en hulle was gewoonnd daaraan om met hulle waens oor berge en deur riviere te gaan.

Hierdie paaië van die Voortrekkers kan egter nie vergelyk word met die Nasionale paaië van vandag of selfs nie eers met die plaaspaaië van vandag nie. Die paaië van die Voortrekkers het net een doel gedien naamlik om hulle die binnelande in te neem en nie om hulle weer terug te neem na die kolonie toe nie. Hierdie paaië was ook nie vooraf opge-meet nie, maar was gekies deur die touleier van die voorste wa, nadat die trekleier die rigting bepaal het waarin die trek moes gaan. Vir die touleier van die voorste wa was dit woeste veld en hy moes koers hou oor graspolle, om bone, deur slote; en as die sloot of rivier se walle te steil was dan eers is 'n deurgangplek gesoek; of wanneer hulle deur 'n berg voor-gekeer is dan eers is 'n nek of kloof gekies waarlangs die waens moes trek. Vir die agterste wa was die pad net spore in die gras, en so sou 'n pad nie jare daarna nog gesien kon word nie.

Met die aankoms in Transvaal het die Groot Trek wel tot 'n stilstand gekom maar tog was rondtrekkery nog aan die orde van die dag. Ons het in Hoofstuk 1 gelees hoedat Potgieter van Potchefstroom af weggetrek het en hom te Ohrigstad gaan vestig het met 'n klomp van sy volgelinge. Op hierdie trek moes hulle maar weer deur die veld, oor graspolle, deur riviere en oor berge gaan en daar was nie ag gegee aan die moontlikheid om 'n gereëelde verbindingsweg met die Potchefstromers in stand te hou nie. Te Ohrigstad het die malaria hulle

weer gedwing om te versit na Zoutpansbergdorp, en ons kan aanneem dat daar geen gemaakte paaie was nie maar dat die trek al langs die westelike helling van die Drakensberge na die Zoutpansberge gegaan het.

Na die dood van A.H. Potgieter en Andries Pretorius toe M.W. Pretorius die leisels oorgeneem het was daar nog geen noemenswaardige paaie nie want alhoewel daar tussen Rustenburg en Potchefstroom en tussen Potchefstroom en Pretoria wel trekpaaie was, het die pad nog plek plek gelyk na 'n ongemaakte pad. Die een trekker het maar die waspore van die vorige een gevolg en so sy bestemming bereik.

Tussen Pretoria en Zoutpansbergdorp moes daar ook 'n trekpad gewees het en ons kan met sekerheid aanneem dat dit in dieselfde rigting as die Pretoria - Pietersburgpad van vandag gegaan het. * Tussen Pretoria en Lydenburg sou die roete dan oor Middolburg gegaan het, Oos van die Steenkampsberge noordwaarts tot waar Lydenburg geleë is aan die westelike hellings van die Drakensberge.

Die eerste helfte van die pad na Lydenburg is deur taanlike gelyk wêreld. Daar is wel riviere om oor te gaan maar geen noemenswaardige berg versper jou weg nie. Middolburg wat verneem is na 'n dorp in Nederland, was die middelpunt tussen Pretoria en Lydenburg. Van Middolburg gaan daar vandag twee paaie na Lydenburg. Die een oor Belfast, Machadadorp na Lydenburg en die ander oor Belfast, Dullstroom na Lydenburg. Albei loop egter oos van die Steenkampsberge. Die hoofweg is die Belfast-Machadadorppad.

Uit Machadadorp begin die pad nou bergagtig word en as jy vandag met 'n motor in die gemaakte paaie ry, dan kan jy vir jouself 'n denkbeeld vorm hoe die burgers van 1850 tot 1870

..moes /.....54.

*

Sien die Transvaal kaart van 1899 deur F. Jeppe.

noes gesukkel het om net waens en osse oor die berge te kom.

Halfpad tussen Machadadorp en Nelspruit swaai Lydenburg se pad dan skerp weg om na dit oor die berge gaan weer deur gelyk vlaktes te loop na Lydenburg. Hierdie berge noord van Machadadorp moet 'n uitloper wees van die Drakensberge, waaroor 'n mens gaan op pad na Nelspruit.

Dit neem vandag van 6 tot 8 ure om per motor van Pretoria na Lydenburg te gaan teen 'n gemiddelde spoed van tussen 40 en 50 myl per uur en as ons nou aanneem dat 'n ossewa van 2 tot 3 myl per uur gaan dan het 'n tog tussen genoemde twee plekke seker van 8 tot 10 dae geneem. Dat die osse se pote in die bergwêreld deurloop het kan ook maklik aangenaam word en as die osse eers kruppel geword het, noes die reis nog langer as 10 dae geduur het.

Die goudvelde wat in 1873 te Mac Mac ontdek is, lê oster Oos van Lydenburg en volgens die gewese landdros A.F. Jansen van Lydenburg in hierdie jare lê hulle 6 uur te perd oos van die dorp.¹⁾ 'n Perd gaan gemiddeld 6 myl per uur en as die reis 6 ure geneem het dan is die afstand nagenoeg 36 myl. Die pad wat hy gevolg het was volgens Jansen „hetzelfde door ons vroeger gemaakt om naar Dela Goabaai te gaan, met weinig veranderingen is het zeer goed te gebruiken“.²⁾

Hier word melding gemaak van 'n pad wat na Delagoabaai sou gaan en dit noes 'n oorgang oor die Drakensberge beteken het wat seker al in die tyd van A.H. Potgieter gebruik was.

Teenswoordig gaan daar twee paale na Polgrinsrust. Die een gaan oor Mount Aderson na Graskop en dan na Polgrinsrust en die ander een gaan oor die Spckboomrivier in die rigting van Ohrigstad en dan later oor die berge ooswaarts te gaan

...na /.....55.

-
- 1) Landdrosbrieweboek van Lydenburg Vol. 20 1873 - Brief aan Staatspresident 8 Februarie 1873.
 - 2) Landdrosbrieweboek van Lydenburg - Vol. 20 1873. Brief aan President 17 Maart 1873.

na Pelgrinsrust.

Albei hierdie paaie lei deur wonderlike natuurtoncle, seker van die mooiste in Transvaal. Die land is hier al tipies bosveld. Baie groot bome verhef hulle kruine bo die van die omgewing om wag te hou oor die diere wat spekvet in die groen gras rond wei. Water is volop en ons kan verstaan dat A.H. Potgieter hom hier teen die berge te Ohrigstad kon vestig het nadat hy van Potchefstroom af weggetrek het. Die hele omgewing gee jou die indruk van rustigheid waar die velde bak in die hitte van die son. Langs die riviere is oral groen lande te sien waar die boere hulle graan besproei met water uit die spruite en riviere.

Die mooiste riviere^{en} toncle tref jy egter aan waar jy oor die berge gaan na die Oostelike hellingen. Hier is die berge ongedolwe en blokkombome te plant en jy sien net groen bome so ver jou oog kan sien. Blokkombome word van die voet van die berge geplant tot bo-op die kruine en dit lyk of jy maar net nodig het om 'n gat met 'n graaf te maak, die boon in te sit en dit sal vanself groei.

Met albei paaie van Lydenburg na Pelgrinsrust moet jy dan teen die berg afsak na die ooste en albei die paaie is steil en gevaarlik selfs nadat die Provinsiale Administrasie duisende ponde daaraan bestee het. Dat landdros A.F. Jansen in 1873 kon gesê het dat die pad met weinig verandering rybaar sal wees oor die berge, is alleen te verstaan as ons aanneem dat hy 'n nasaad van die stoere ou Trekkers was wat nie gestuit het vir gevare nie en vir wie geen taak te moeilik was nie.

Die pad wat met die ontdekking van die goudvelde gevolg was, was egter die Mount Andersonpad van vandag. Die pad lei oor Graskop na die vroeëre Mac Mac wat aan die Suidelike helling van die berg lê wat Graskop en Pelgrinsrust vaneekaar skei.

STAN PRETORIA
BY OF PRETORIA
IN YA PRETORIA

OP PAD NA PEIGRIMSROUTE

As ons onthou dat die kantore van die Goudkommissaris eers te Mac Mac was en eers later verskuive was na Pelgrimsrust toe dan is dit duidelik dat die Spekboomrivierpad na Pelgrimsrust eers later ~~gemaak~~ is.

Die pad oor die berge was geen ~~gebaande~~ pad nie en was die eerste klagte van die delwers dat hulle van die buitewêreld afgesny was weens die ~~gebrek~~ aan paaië. Die berge is steil en die delwers wat oor die berge wou gaan moes gebruik maak van twee spanne osse om die wa te trek. Die roete het soos 'n "S" teen die berg opgegaan en met 'n "S" weer die anderkant afgegaan.

Vir die delwers wat van oorssee gekom het was dit iets ondanbaar en baie van hulle het te voet op die delwerse kantore omdat hulle nie kans gesien het om oor die berge te kom nie. Die wat wel met waens oor die berge gekom het, het die reis van Lydenburg na die goudvelde as die moeilikste beskou.

(Met my besoek aan die delwerre Julie 1949, wou ek ook sekere plekke met my motor besoek, maar na my eerste rit van die hoofstraat van Pelgrimsrust na die Magistraatskantoor, het ek besluit dat dit veiliger is te voet).

Volgens 'n brief van Mevr. A.E. McDonald in die boek van A.F. Williams: "Some dreams come true" bl. 476, was die reis met 'n ossewa onmoontlik. Om haar die woorde te gebruik: "Every bone in your body aches as if you had been hammered flat".

Met die eerste besoek van President Burgers aan die delwerre op 27 Augustus 1873, henoem hy ook dadelik 3 ~~padbaadslade~~³⁾ om die pad van Lydenburg na die goudvelde in orde te bring. Hierdie persone moes ook tenders gevra het om 'n pad na Lourenco Marques te maak en moes terselfdertyd daarvoor toesig gekou het.

Die besoek van die President was met 'n ossewa, maar daar is kort na sy besoek 'n gereelde posdiens na Mac Mac ingestel

...wat /.....57

wat pos en passasiers van Kimberley oor Pretoria na Lydenburg en van Durban oor Wakkerstroom na Lydenburg na die goudvelde geneem het.

2. Die Durban - Pelgrimsrustpad oor Wakkerstroom en Lydenburg.

Met die ontdekking van goud in die Transvaal te Lydenburg in 1873 het talle persone in Natal en in die Kaapkolonie na die goudvelde te Lydenburg verhuis. Die persone uit die Kolonie en veral die van Kimberley het hoofsaaklik oor Pretoria na Lydenburg en vandaar na Mac Mac gegaan.

Die persone uit Natal se roete was oor Pietermaritzburg na Newcastle. Vandaar oor Wakkerstroom (vroeër bekend as Marthinus Wesselstroom) na Lydenburg en dan na die goudvelde.

Daar het egter heelwat persone van die buiteland na die goudvelde in Transvaal gekom en hulle kon van twee roetes gebruik gemaak het. Hulle kon of te Durban of te Lourenco Marques aanwal gegaan het en dan na die goudvelde gereis het.

Die pad van Lourenco Marques na Mac Mac het deur die vliegstreek gegaan en die mense was ook bang vir die malaria, met die gevolg dat die meeste met die pad vanaf Durban na die goudvelde koers gekry het.

Om 'n idee te kry van die reis is dit miskien nodig om 'n aanhaling uit Thomas Baines se boek te maak. "The journey from Durban to Pietermaritzburg by omnibus is performed in one day, costing £1; thence to Newcastle in three days, fare £5; thence via Marthinus Wesselstroom to Lydenburg in three days, fare £10. Time seven days. Total fare £16.⁴⁾

'n Sekere Mevr. A.E. McDonald wat van die V.S.A. (Californië) saam met haar man na Suid-Afrika gekom het gee egter 'n heeltemal ander beskrywing omdat hulle die reis na Lydenburg, hoofsaaklik met 'n ossewa afgelê het.

..Hierdie /.....58.

4) Thomas Baines: "The gold regions of S.E. Africa".
Page 156.

Hierdie vrou en haar man het eers by Tafelbaai aan wal gegaan maar omdat daar te veel dinge soos vlicö was en die omgewing van die Kaap haar nie aangestaan het nie, het hulle na 'n kort verblyf na Natal vertrek op pad na die goudvelde. Van Durban na Pietermaritzburg het hulle met die poskar gereis. Van Pietermaritzburg na Newcastle het hulle die poskar gelos en met wa en osse gereis. Op Newcastle het hulle 'n boer omgehaal om hulle na Lydenburg te neem oor Wakkerstroom en hierdie reis het volgens haar 2 maande geduur. Sy het glo meeste van die pad geloop en moes, waar daar nie genoeg hout te kry was nie, mis optel om vuur te maak. Sy neem die distansie wat hulle afgelê het 500 myl en verklaar dat **as** hulle met die poskar gereis het, hulle gouer op Lydenburg sou gewees het. Volgens haar sou die reis van Durban na Pietermaritzburg met die poskar 1 dag geneem het. Van Pietermaritzburg na Newcastle $2\frac{1}{2}$ dag en die reisgeld sou £5 gewees het. Van Newcastle na Wakkerstroom was die reisgeld £1.15/- en het die reis 'n dag en 'n nag geduur. Van Wakkerstroom na Lydenburg was die reisgeld £8 en het die reis 4 dae geneem. Van Lydenburg na Pelgrimsrust $1\frac{1}{2}$ dag en die reisgeld was £1.10.0.⁵⁾

Ons kan egter nie baie ag gee op hierdie vrou se gegewens nie want as dit 2 maande geneem het om 500 myl af te lê dan kon hulle nie meer as van 8 tot 10 myl per dag afgelê het met die ossewa nie. Osse is egter in staat om van 30 tot 40 myl op 'n dag af te lê en dan moes die reis maar van 16 tot 20 dae geneem het. Haar tydberokening van die reis met die poskar verskil ook met die van Baines alhoewel die reisgeld na die goudvelde amper met die van Baines ooreenkom.

Hoe dit ookal sy, is dit interessant om te lees hoe

..sy /.....59.

5) A.F. Williams: "Some dreams come true." P. 476 tot 477.

sy (Mevr. McDonald) uitgevaar het teen die Transvaal en hoe sy sake in 'n verkeerde lig in Europa waar haar familie gewoon het, gestel het.

As 'n poskar 7 dae na Lydenburg geneem het, kon die pad nie te sloeg gewees het nie en daar sy die reis beskrywe na Pelgrimsrust was die pad na Mac Mac al taanlik in orde gebring want Pelgrimsrust is eers 'n hele paar maande na Mac-Mac begin. (+3 maande).

Van Wakkerstroom het die pad na Lydenburg vermoedelik gegaan oor die teenswoordige Ermelo, Carolina na Machadadorp waar dit by die Pretoria, Belfast, Machadadorproete aangesluit het.

Dit is ook langs hierdie roete waar daar heelwat gewoens en ammunisie na Sekookoeni gesmokkel is in 1876, maar daarvan lees ons weer in hoofstuk IV.

3. Die Lourenco Marques - Pelgrimsrustpad.

Landdros A.F. Jansen van Lydenburg het met die ontdekking van die Goudvelde daarvan melding gemaak dat daar 'n pad van Lydenburg oor die Drakensberge gaan. Hierdie pad het die Z.A. Republiek met die naaste hawe, Lourenco Marques, verbind en alhoewel daar geen gereelde verkeer tussen die Republiek en Lourenco Marques bestaan het nie was dit die roete wat van Ohrigstad deur A.H. Potgieter gevolg is om by die see te kom. Dit is ook vermoedelik dieselfde pad wat sou gevolg word as die handelsooreenkoms tussen A.H. Potgieter en die Nederlandse Maatskappy onder Ohrig geslaag het, met die stigting van Ohrigstad, in die veertiger jare. Hierdie pad het van Lydenburg oor Graskop gegaan. Waar die teenswoordige Kowynspas is het dit die Drakensberge afgedaal en al teen die oostelike hellings suidwaarts gegaan, oor die Sabierivier na Pretorius Kop (een van die ingange tot die Kruger Wildtuin). Van Pretorius Kop het die pad dan met die teenswoordige „Jock of the Bushveldpad oor die Krokodilrivier na Komatiepoort

gogaan. Hier was die deurgang deur die Lebomboberge en die pad was nou in Portugese gebied nie ver van Lourenco Marques af nie. Die totale mylafstand van Lydenburg na Lourenco Marques was maar 200 myl, maar monige tragedie het hom hier afgespeel weens die malaria en tsetsevlieg wat in hierdie warm nat wêreld die lewens van mens en dier bedreig het. Die reis het † 9 dae geneem van die baai tot in Pelgrimsrust maar baie persone wat angstig was om die goudvelde te bereik het dit nooit bereik nie.

In Lourenco Marques het die reisigers na Pelgrimsrust gewoonlik naturelle draers gekry om hulle benodighede te vervoer want transport was skaars omdat osse nie deur die vliegstreok kon kom nie. Die os het nie dadelik gevrek as die vlieg hom gesteek het nie maar het tot 6 weke gelewe. Waens kon dus wel na die goudvelde gaan maar die moontlikheid was daar dat so 'n persoon al sy trekdier kon verloor. Dan was die streok ook nog vervuil van leeus en ander rook^fdier wat die tog nog meer waaghalsiger gemaak het.

Indien 'n ossewa of donkiewa nog kon gehuur word was die vraggeld besonder hoog - £3 per 100 pond gewig en £60 per ton, sodat baie liever nie die onkoste wou aangaan nie.

Wat die reis na Pelgrimsrust egter so onveilig gemaak het was die dreigende gevaar van malaria. Die ware oorsaak van malaria was toe nog nie bekend nie en persone het gemeen dat dit 'n siekte was wat jy kry deur gasse in te asem wat by riviere en moerasse in die lug was. Daar was geen voorsorgmaatreëls getref teen die byt van muskiete nie en persone het geglo dat brandewyn en die „Dr. Livingstone“ mengsel wat bestaan het uit „8 grs. Jalays, 8 grs. calomel, 6 grs. rhubarb en 6 grs. quinine die beste is om as teëmiddels te gebruik.“⁶⁾

Na al die ontberinge was die delwers wat op die goud-

..velde /.....61.

6) Rev. G. Herring: The Pilgrim Diggers of the Seventies, p. 17.

velde aangekom het moeg en hulle teleurstelling was des te groter toe hulle ontdek het dat hulle taamlik ver van markte om lewensmiddelle te bekom was. Hulle het dadelik 'n agitatie op tou gesit by die regering om die paais na en van die velde te verbeter en reg te maak.

President Burgers het, soos ons alreeds genoem het, die delwers tegemoet gekom en 'n padraad bestaande uit Walter Compton, W. Cameron en Wainright saangestel onder die toesig van die Goudkommissaris. Hierdie persone moes tenders vra om die pad na Lourenco Marques in orde te bring asook die pad tussen die goudvelde en Lydenburg.

Op 27 Oktober 1873 rapporteer die Goudkommissaris dat McLachlan en Compton goed met die padmakery na Delagoabaai verder en hulle meen dat hulle die pad gou in orde sou hê.⁷⁾

In dieselfde brief skrywe McDonald verder dat hy vernem dat daar 60 ton ammunisie vir die Goewernment in Delagoabaai aangekom het en dat dit moontlik was om hulle met donkies⁸⁾ waens na Mac Mac te vervoer as die stukke nie baie swaar is nie. Hy (McDonald) stel voor dat osse gebruik kan word as die ammunisie deur die vliegstroek is. Hy het ook ondersoek laat instel om van Compton te vernem of dit moontlik is om met waens deur te kom op plokke waar die pad nog nie gemaak was nie. 'n Sekere Mnr. Mills meen dat karme en waens wel die baai kan bereik, maar sy opinie was dat die Portugese die hawe laat agteruitgaan. McDonald stel voor dat die Z.A.R. die hawe in die hande moet kry ten alle koste en gewaar.

Sy opinie was dat dit die belangrikste plek op die hele kontinent van Afrika is en dat die regering wat die baai behoer die handel van „die tuin van Suid-Afrika" (hy bedoel

..hier /.....62.

7) R 1747/73.

8) Donkies kon deur die vliegstroke kom want die Tsotse-vlieg se kieme het hulle nie aangetas nie.

hier seker die Z.A.R.) sal beheer. Met Delagoabaai as hawe on-
mark vir die produkte van die Republiek kon hulle die respek
van die hele wêreld afdwing.

Hy maak verskoning dat hy noontlik te ontoesiasties
is, maar hy voel en sien die noodsaaklikheid dat daardie hawe
nie in die hande van 'n ander Goewernment moet val nie, ingeval
die President dit nie van die Portugese kan verkry nie.

"I can assure your honour that not only I, but many
others take a lively interest in the advancement of this young
Republic and feel certain of a glorious future for it, provided
we are not cooped up without the means of direct communication
with the outside world.⁹⁾

Die delwers op die goudvelde wat 'n spoorweg wou hê
en McDonald wat die waarde van Delagoabaai so aanprys, was
egter nie die eerste mense wat in daardie rigting gedink het
nie. President Pretorius het reeds ¹⁰⁾ hawe vir die Z.A.R. ge-
soek en na hom President Burgers wat die idee van die spoor-
weg tussen genoemde hawe en die Z.A.R. ¹¹⁾ gchuldig het. Die
aanbevolings van die kant van die goudvelde het hierdie aspekte
net opnuut beklentoon.

Op die kennisgewing van McDonald dat daar annunisie
in Delagoabaai is, vra die regering toe tenders om die goedere
na die Republiek te bring. McDonald, wat ook tender teen £45
per ton wat in paaiement betaal sou word (1e paaiement £27.10.0.
per ton), ¹²⁾ tender word aangeneem en die voorbereidings vir
die tog na Lourenco Marques neem ¹²⁾ 'n aanvang.

Hierdie aanname van die tender van McDonald sou die
Z.A.R. nog baie hoofbrekens besorg. McDonald het nie self ge-
..sorg /.....63.

9) R 1747/73

10) Lees Dr. D. Kruger: Die weg na die See.

11) Lees Prof. Dr. S.P. Engelbrecht: Thomas Francois Burgers,
p. 155

12) R 28 November /73.

sorg vir trekdierer nie, maar ontvang van Landdros A.F. Jansen 14 donkies en 'n vul. Hy was nie hiernoe tevrede nie maar wou 60 donkies gehad het.¹³⁾

As antwoord op McDonald se brief, aan die Staatskretaris waarin hy die 60 donkies vra, skrywe Swart op 3 Maart dat die donkies weer na Jansen terug gestuur moet word, daar die President ander reëlings getref het om die ammunisie te laat kom.

Hierdie nuwe reëling van die President is egter nooit deurgevoer nie en moes McDonald op die ou end tog die ammunisie in Delagoabaai gaan haal. Sy eerste vrag het hy gaan haal nadat reëlings getref was dat Mansfield tydelik moes waarneem as Goudkommissaris.

Op 7 Augustus 1874 skrywe McDonald aan die Regering 'n brief vanaf Pretorius "kopje" en gee hy verslag van sy eerste tog na Lourenco Marques. Die tog was suksesvol en hy het heelwat goedere gebring, maar die pad na die baai was nie volgens kontrak nie, daar was nog plekke wat moes aandag geniet.

Die kontrakteurs vir die pad het egter gedurig verslag gelewer van hulle werksaamhede aan die pad. So het McLachlan vroeg in 1874 berig dat die Delagoabaaipad oor sal moet staan tot die winter weens malaria en hy spreek die moontlikheid uit van 'n spoorweglyn wat maklik gelê sou kan word oor die gelyk landoppervlakte.¹⁴⁾ Met die winter van 1874 het Compton en McLachlan weer aan die pad gewerk maar hulle was nog nie klaar toe McDonald die ammunisie gaan haal het nie.

Die pad was al in so 'n goeie toestand dat daar nou pogings aangewend word om "accommodation houses", op te rig by Pretoriuskop, die Krokodil- en Unkonatiriviere deur D. Gray en C. Mills. Hierdie persone wou "poëts" vir die twee genoemde

..riviere /.....64.

13) R 129/74

14) R 87/74.

riviere bou en verkeer te bespoedig en hulle vra hulp van die regering wat aanbeveel word deur McDonald omdat hulle baie doen om die streek te ontgin.¹⁵⁾

Kort na Gray en Mills se aanvraag om ondersteuning vir „accommodation houses” rig R.H. Turner ook 'n brief waarin hy weer grond vra aan die anderkant van die Unkomatirivier om ook „accommodation houses” tussen die goudmyne en die Portugese gebied op te rig. Hy het al voorheen kafferarbeid vir die myne gekry en was van plan om 'n gereelde verbinding tussen die goudvelde en Delagoabaai tot stand te bring en die goudvelde van kafferarbeid te voorsien. Hierdie planne van Gray, Mills en Turner was die begin van die oprigting van die latere „Lourenco Marques and South African Republic Transport Service”. Genoemde maatskappy het toe die Lourenco Marques-pad voltooi was deur Compton en McLachlan alle verkeer tussen Delagoabaai en die Z.A.R. waargeneem.

Langs hierdie pad is ook heelwat gewere en ammunisie na die onderdan^e van Sekoekoeni gesmokkel en dit is heelwaarskynlik dat McDonald hierin 'n aandeel gehad het, te meer omdat toe hy bedank het as goudkommissaris en hy verantwoording van die Staatsgelde, wat hy op die velde beheer het, moes gee, hy dan juis na Delagoabaai vertrek het op besigheid. Ook Herbert Rhodes en Armstrong die twee eerste Volksraadslede van die goudvelde het die velde later verlaat en het betalender besigheid elders gaan dryff. Maar ons lees weer van die ammunisie smokkelhandel in die volgende hoofstuk.

Die spoorwegbeleid van President Thomas Burgers het ongelukkig skipbreuk gely en die spoorweg was eers in 1895 amptelik geopen deur President Kruger.¹⁶⁾ Tot hierdie tyd

..moes /.....65.

15) R 38/74

16) Dr. S.P. Engelbrecht: Thomas Francois Burger, p. 405.

moes die transportpad dus diens gedoen het en ons moet die delwers op die goudvelde die oer gee dat hulle baie tot die oprigting en instandhouding van die pad na Delagoabaai bygedra het.

(b) Verteenwoordiging in die Volksraad.

Die delwers het uit baie oorde op die goudvelde van Mac Mac en Pelgrimsrust saamgekom en hulle het gevoel dat hulle verteenwoordiging in die regering van die Z.A.R. wou hê. Alles kon egter nie dadelik gebeur nie. Hulle was dus eers tevrede met 'n Goudkommissaris. Daarna is 'n delwerskomitee gekies en aan die begin van 1875 begin hulle met petisies. Hulle maak beswaar teen die bepalinge i.v.m. burgerskap in die Staat. Op 12 Januarie '75 word 'n petisie aan die regering gestuur waarin hulle vra dat die persone op die goudvelde stemgeregtig moet wees sonder die betaling van £5 of 12 maande verblyf en dat hulle toegelaat moes word om in die volgende Volksraadsverkieping te stem. Hulle stel voor dat alleen 'n maand verblyf en 'n delwerslisensie voldoende behoort te wees om te kwalifiseer as 'n stemgeregtigde burger.¹⁷⁾

As gevolg van die petisie het die Z.A.R. besluit dat twee delwers, Piper en Cameron, wel sitting in die Volksraad sou kry maar dat voortaan gestem moes word volgens die kieswet van die Z.A.R.¹⁸⁾

McDonald het die kieserslyste in orde gekry en die delwers het die reg gehad om in Maart 1875 vir die volgende hore te stem: Armstrong, Horbert Rhodes en J. Seaton.¹⁹⁾

Armstrong en Herbert Rhodes het die meerderheid met die verkiesing gekry en hulle het die Volksraads-sitting in

..Moi /.....66.

17) R 239/75

18) B.B. 7 Februarie 1875.

19) R 524/75.

Mei 1875 te Pretoria bygewoon. Wat baie opvallend was, was dat die twee here taanlik afwesig was met die sitting want in die Volksraadsnotules word daar dikwels gewys op die afwesigheid van die twee genoemde here. Hulle het ook dikwels laat gekom of vroeg vertrek.²⁰⁾

In 1876 het die Sekoekoeni oorlog uitgebreek en Armstrong en Herbert Rhodes het die goudvelde verlaat. Die twee here het dus nie 'n besondere voorliefde vir die Z.A.R. gehad nie en dit lyk of die delwers net daarop uit was om soveel seggingskap in die regering te verkry as wat moontlik was.

Ons sal onthou dat aan McDonald verlof gegee is om ammunisie te gaan haal in Delagoabaai. Indien die delwers hom as kandidaat vir die Volksraad genomineer het, sou hy dus seker ook verlof gekry het om hom verkiesbaar te stel, maar omdat hy hulle alreeds by die regering vertoewwoordig het, is ander persone as kandidate gestel.

Hierdie stemregmoelikhede het egter met die delwers bly voortbestaan totdat ons ook later op die Witwatersrand se goudvelde die agitasie vir stemreg weer terug gekry het.

(c) Sosiale lewe op die Goudvelde.

Die delwers was avonturiers en het alleen na 'n fortuin op die goudvelde kom soek. Baie van hulle het ook heelwat geld gemaak en het die velde dan weer verlaat maar andere het gebly en wou hulle geld weer spandoor.

Winkels was daar nie op die velde nie. Vermaaklikheidsplekke het nie bestaan nie. Daar was ook net hoofsaaklik mans op die velde, so al wat hulle in hulle ledige ure kon doen was om te drink as hulle die drank kon kry. As bewys hiervan dien die volgende aanhaling soos deur A.F. Williams gedoen in sy boek: „Some dreams come true”, aanghaal uit die boek van William P. Taylor: „African Treasures, Sixty ..years /.....67.

20) Volksraadsnotules 1875.

years among Diamonds and Gold."

"The glamour and romance of Pilgrim's Rest in its halcyon days and its strange wild life, has never been adequately described. The pen of a Bret Harte would have been needed to do justice to its rare colouring. It was a common thing to see a string of practically naked Native women carrying cores of gin, whisky, or brandy on their heads, marching hundreds of miles from the Portuguese seaport and competing successfully with ox-wagon transport. They sang as they marched; and they marched by sun and stars through valleys and over mountains, where the snake, the lion, and the leopard reigned; across rivers infested with crocodiles, delivering the goods to a white "Unlungu"; and they were well content with the reward of a sovereign for their perilous journey.

When the boys emptied the bottles, they scanned the horizon eagerly for more kaffir maids with more drink"²¹⁾.

Later het daar ook winkels gekom en kantiene waar persone dan hulle ledige ure kon deurbring. Die man, meer as die vrou, kon egter nie sonder die teenoorgestelde gelsag klaar kom nie. As gevolg van hierdie skaarste aan vrouens het van die grootste ewels op die velde plaasgevind. Die mans het Portugese vroue na die velde laat kom en die Goudkommissaris, Scoble moes kla dat hierdie vroue op die mees onbeskaamde wyse te kere gaan. McDonald die vorige Goudkommissaris het dieselfde moeilikheid gehad en hy het van hulle van die goudvelde weggejaag.²²⁾

Daar was egter ook van die mans wat van die naturelle meide aangehou het om vir hulle te werk en hulle het in dieselfde tyd ook as vrouens gedien. By die meide het hulle

..kinders /.....68.

21) Alpheus F. Williams: Some dreams come true, p. 497.

22) R 673/76.

kinders gehad en van hierdie basters is volgens inwoners van die huidige Pelgrinsrust nog in daardie omgewing te sien.

Eerwaarde Gerard Herring wat lank op die goudvelde was gee ons 'n mooi beskrywing van hoe sake gestaan het. "A little picture of the day:

One night have gone, one fine morning long ago into the hut of old M. He had had a bout of fever and one of the white ladies was visiting him. She urged him to give up the life he was leading and to go Home.

Old M. lay on his mattress of sacks; beside him, on a twin bunk, lay his spouse. "Home?" said old M. "No by -, I'm not going Home. All these years I've been here.....all these years - and all for love of her." He pointed to the bunk beside him. There lay quite an old kaffir woman, black as coal.

The next day his visitor came again. Fast asleep was the old woman. The invalid was asked how he had slept. "Sleep.....Oh, I slept all right.....slept all right..... till midnight when that——(pointing to the bunk) came in drunk!"²³⁾

Gelukkig was daar ook getroude persone op die goudvelde en hulle het die kwaaddoeners, soos uit voorafgaande aanhaling gesien, vermaan. Die eerste blanke kind wat op die goudvelde gebore was, is tans (1949) nog in die lewe en sy vertel hoe haar vader met die Sekoekoenoerlog haar en haar moeder saans laer toegeneem het. Sy vertel ook dat sy²⁴⁾ as kind heelwat blanke vrouens op die goudvelde geken het.

In die nabyheid van die velde het daar ook Afrikaanse gesinne gewoon en hulle het hulle groente op die mark

..gaan /.....69.

23) Rev. G. Herring: The Pilgrim Diggers of the seventies, p. 37.

24) Vir meer besonderhede sien pylae B.

gaan verkoop. Die delwers het baie keer op die plase gaan kuier en was baie gaaf teenoor die plaasmense. Die kinders het dikwels presente gekry en soms is stukkies goud as geskenk aangebied.²⁵⁾

Ons moet dit daren ingedagte hou dat die persone op die delwerye nie in ons tyd lewe nie en dat die wêreld toe woes en leeg was.

Die taal op die goudvelde was Engels en dit was hoofsaaklik Engelse wat op die velde gedelf het. Nadat die delwers op Pelgrinsrust weg is en die plek oorgegaan het in die hande van maatskappye, het Engels die algenone ongangstaal gebly.

Vandag (1949) is Pelgrinsrust nog 'n Engelse dorpie, maar daar is ookal heelwat Afrikaanssprekendes in die plekkie. So woon die vroeëre eienaar, Jan Muller, se dogter vandag by haar seun, wat 'n skofbaas op die myn is, op Pelgrinsrust. Alle persone verstaan Afrikaans en is baie vriendelik en gowillig om inligting te verskaf uit die veelbewoë sewentiger jare, vir sover hulle daarvan weet uit oorlewing.

25) Gegewens van Mevr. de Beer - Sien bylae C.